Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Werkloze jongeren: links, rechts of apathisch?

Een onderzoek naar de invloed van werkloosheid op de politieke en maatschappelijke opvattingen van jongeren[1]

door Hans DE WITTE

Wetenschappelijk medewerker aan het Hoger Instituut voor de Arbeid van de Katholieke Universiteit te Leuven

In dit artikel wordt nagegaan in welke mate werkloosheid de politieke en maatschappelijke houdingen van jongeren beïnvloedt. Onderzoek naar de invloed van werkloosheid op de politieke opvattingen van werknemers is van vrij recente datum, en dus eerder schaars. Nochtans is het – zeker wat jongeren betreft – niet zonder belang. Jongeren verlaten de school immers op een ogenblik dat de invloed van ouders en familie afzwakt[2]. Door te gaan werken integreren de jongeren zich dan in de samenleving, waardoor de tewerkstelling deze "controlefunctie" van de ouders overneemt. De inschakeling van jongeren in de arbeidsmarkt verloopt de laatste jaren echter moeizaam[3]. Daar waar jongeren vroeger een band met de samenleving ontwikkelden, kunnen velen zich nu omwille van hun werkloosheid door de samenleving achtergesteld en zelfs afgewezen voelen. Sommigen vrezen dan ook voor een toename van radicale en zelfs anti-maatschappelijke opvattingen onder een gedeelte van de werkloze jongeren[4]. Een dergelijke radicalisering kan een ernstige bedreiging vormen voor de continuïteit van de huidige samenleving.

De veronderstelling dat werkloosheid tot een politieke radicalisering van jongeren leidt, werd echter zelden empirisch onderzocht. Tevens is er nood aan een theoretisch kader dat de schaarse empirische bevindingen integreert en verklaart. De bedoeling van dit artikel is dan ook tweedelig. In het eerste deel wordt een theoretisch kader uitgewerkt waarin de bestaande onderzoeksbevindingen worden geïntegreerd. In het tweede deel van dit artikel wordt dit kader empirisch getoetst via een secundaire analyse van gegevens die tijdens een ander onderzoek werden verzameld.

(1) Een eerdere versie van dit artikel werd vorig jaar voorgesteld in de sessie "jongeren" op de Vlaams-Nederlandse studiedagen voor sociologen en antropologen die van 7 tot 8 april doorgingen te Antwerpen.

(2) K. ROBERTS, Problems and initiatives in youth unemployment. Proceedings of the ICOMH conference 'Mental health and the economic recession'. In: *Tijdschrift voor Sociale Gezondheidszorg*, 1984, nr. 8, blz. 321.

(3) H. DE WITTE, Met een stempel door het leven? Deel I: Over de maatschappelijke integratie van jongeren en de gevolgen ervan op individueel en maatschappelijk vlak. In: *De Gids op Maatschappelijk Gebied*. 1986, nr. 5, blz. 459-472.

(4) F. RIDLEY, 1981. In: K. Roberts, a.w. blz. 321.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

I. Overzicht van de literatuur en theoretisch kader

Uit Belgisch onderzoek blijkt dat werkloze jongeren pessimistischer denken over de samenleving en de toekomst dan werkenden[5]. In Groot-Brittannië stellen Gaskell en Smith vast dat werkloze jongeren zich als achteruitgesteld ervaren op maatschappelijk vlak[6]. We gaan ervan uit dat deze gevoelens van achteruitstelling slechts bij een kleine groep werkloze jongeren tot een radicalisering leiden[7]. We veronderstellen dat de meerderheid van de jonge werklozen eerder berustend op deze achteruitstelling zal reageren, en omwille van hun werkloosheid van het politieke gebeuren zal vervreemden. We overlopen kort beide reacties en hun oorzaken.

A. *Een minderheid radicaliseert...*

We veronderstellen dat jongeren door hun ervaring met werkloosheid geen nieuwe politieke opvattingen ontwikkelen. Bij het tot stand komen van de politieke interesse en de politieke voorkeur van jongeren is de invloed van het ouderlijke milieu en de vriendenkring van de jongere immers doorslaggevend[8]. De ervaring met werkloosheid is hiervoor wellicht niet ingrijpend genoeg. Wél verwachten we dat werkloosheid de reeds bestaande politieke houdingen van jongeren versterkt. Een dergelijk proces werd immers reeds in de jaren 30 vastgesteld[9]. Het intensifiëren van de reeds bestaande politieke opvattingen kan slechts bij een minderheid van de jongeren plaatsvinden, vermits slechts een minderheid van de jongeren een eigen politieke voorkeur hebben ontwikkeld vooraleer ze het ouderlijke milieu verlaten[10]. Een radicalisering van de politieke opvattingen kan in principe zowel in extreem-linkse als in extreem-rechtse zin gebeuren.

Een radicalisering in (extreem-) *linkse* zin wordt echter het frequentste vastgesteld[11]. In een (extreem-) linkse ideologie staat de kritiek op de huidige economische ordening immers centraal. Daarbij wordt de noodzaak van gelijkheid op sociaal-economisch vlak beklemtoond. Dit kan werklozen aanspreken, vermits

(5) J.O.L., *Jeugdonderzoek Limburg. Volume I.B.: Eindrapport. Visies op de samenleving, de jeugd van nu en de jeugd van morgen.* Limburgse Raad voor samenlevingsopbouw, Provinciale Dienst voor de Jeugd, Hasselt, september 1981, blz. 264-301.

(6) G. GASKELL, P. SMITH, 'Alienated' black youth : an investigation of 'conventional wisdom' explanations. In : *New Community* 9, 1981, blz. 186.
G. GASKELL, P. SMITH, An investigation of youth's attributions for unemployment and their political attitudes. In : *Journal of Economic Psychology,* 1985, nr. 6, blz. 72-73.

(7) H. DE WITTE, Met een stempel voor het leven. Overzicht van recente literatuur over de beleving van werkloosheid bij jongeren, en de invloed ervan op hun politieke houdingen en hun arbeidsethos. In : H.I.V.A.-stuurgroep, *Met een stempel door het leven ? Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren : beschrijving, gevolgen en perspectieven.* H.I.V.A., Leuven, 1986, blz. 129-132.

(8) A. VAN GEMERT, *Politiek is een beetje belangrijk. Inventarisatie van het onderzoek naar de politieke vorming van jongeren.* Nijmegen, 1986, blz. 44-46.

(9) Ph. EISENBERG, P.F. LAZARSFELD, The psychological effect of unemployment. In : *The Psychological Bulletin,* 1938, nr. 6, blz. 368-369.

(10) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU (S.C.P.), *Jongeren in de jaren tachtig. Een beschrijvende studie naar maatschappelijke kenmerken en denkbeelden van jongeren.* Cahier nr. 47, S.C.P., Rijswijk, augustus 1985, blz. 79-80.

(11) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU (S.C.P.), *Sociaal en Cultureel Rapport 1984.* 's Gravenhage, 1984, blz. 330.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

vooral zij geconfronteerd worden met de negatieve kanten van onze economie. Bax stelt dan ook vast dat bepaalde jonge werklozen zich anti-kapitalistischer opstellen dan hun werkende leeftijdsgenoten[12]. Ook Ten Have en Jehoel-Gijsbers stellen in een recent Nederlands onderzoek vast dat jonge werklozen zich progressiever opstellen dan jonge werkenden[13]. Werkloze jongeren omschrijven zichzelf dan ook als linkser dan werkende jongeren[14]. Deze linkse politieke opstelling vertalen ze tevens in hun stemgedrag. Buijs stelde vast dat werklozen in sterkere mate voor de Nederlandse socialistische partij stemmen dan werkenden[15]. Hoewel Buijs dit gegeven niet afzonderlijk naging bij jongeren blijkt uit analoog onderzoek dat deze tendens zich ook bij hen voordoet. In een Nederlands onderzoek onder werkloze jongeren bleek immers dat nagenoeg 3/4 van hen die een partijvoorkeur uitspraken, kozen voor een linkse partij[16]. Dit was des te opmerkelijker daar de ondervraagde jongeren allen afkomstig waren uit de katholieke zuil. Uit een grootschalig Engels onderzoek onder 1.281 laaggeschoolde jongeren tussen 17 en 18 jaar kwamen analoge resultaten naar voor[17]. Ook daaruit bleek immers dat de werklozen, in vergelijking tot de werkenden, een grotere voorkeur uitspraken voor de socialistische "Labour"-partij en er tevens ook vaker voor stemden. Uit het kleinschaliger onderzoek van Gaskell en Smith kwamen eveneens gelijkaardige verschillen in partijvoorkeur tussen werkenden en werklozen naar voor[18].

De ervaring met werkloosheid kan echter ook leiden tot een zich sterker profileren in (extreem-) *rechtse* zin. Vooral voor mannen voorziet de extreem-rechtse ideologie immers in het uitschakelen van twee groepen concurrenten op de arbeidsmarkt: vrouwen en gastarbeiders[19]. Dat een deel van de werklozen in de jaren 30 in rechtse zin radicaliseerde is bekend[20]. Doch ook in de huidige crisistijd kan het extreem-rechts gedachtengoed appeleren aan werkloze jongeren. Uit een kleinschalig Nederlands onderzoek bij laaggeschoolde werkloze jongeren blijkt immers dat deze jongeren bepaalde groepen gastarbeiders als een bedreiging ervaren op economisch vlak[21]. De meeste geïnterviewden waren dan ook voorstan-

(12) E.H. BAX, Oriëntaties van lager geschoolde werkloze en werkende mannelijke jongeren. In: *Mens en Maatschappij,* 1979, nr. 4, blz. 381-382.

(13) K. TEN HAVE, G. JEHOEL-GIJSBERS, *Werkloze jongeren: een verloren generatie?* OSA-Voorstudie nr. 8, I.V.A., Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Hogeschool Tilburg, november 1985, blz. 71-74.

(14) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, a.w., 1985, blz. 81.

(15) F. BUIJS, Wat doen werklozen met hun stem? Opkomst en kiesgedrag van de werkloze kiezers bij de deelraadsverkiezingen 1984 in Rotterdam. In: *Acta Politica,* 1986, nr. 1, blz. 70-71.

(16) J. DE GRAAF, J. PAAUWE, *Jongeren over werk, werkloosheid en vakbeweging.* C.N.V., Utrecht, mei 1984, blz. 14.

(17) M.H. BANKS, P. ULLAH, Political attitudes and voting among unemployed and employed youth. In: *Journal of Adolescence,* 1987, nr. 10, blz. 209-212.

(18) G. GASKELL, P. SMITH, a.w., blz. 72-73.

(19) L. HAGENDOORN, J. JANSSEN, *Rechtsomkeer. Rechtsextreme opvattingen bij leerlingen van middelbare scholen.* Baarn, 1983, blz. 169-170.

(20) P. EISENBERG, P.F. LAZARSFELD, a.w., blz. 370.
J.W. BECKER, R. VINK, (m.m.v. J.J. GODSCHALK), *Enige aspecten van arbeid in de toekomst. Een verkenning tot het begin van de jaren negentig.* Sociale en Culturele studies-7. Sociaal en Cultureel Planbureau, 's Gravenhage, 1986, blz. 98.

(21) I. BRANDS, e.a., *Dag in, Dag uit... Een onderzoek naar de beleving van werkloosheid bij jongeren met een lage scholingsgraad* (o.l.v. Mik Matthijs). Utrecht, Onderzoeksverslag Sectie Jeugdstudies, april 1986, blz. 126-133.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

ders van het terugsturen van deze buitenlanders naar hun geboorteland, terwijl een minderheid zich aangetrokken voelde tot de extreem-rechtse Centrumpartij. Ook uit het grootschalige Engelse onderzoek van Banks en Ullah blijkt dat werkloosheid de voorkeur voor een extreem-rechtse partij kan beïnvloeden[22]. In de lijn van de verwachting was de voorkeur voor het Engelse "National Front" het grootste – doch nog erg beperkt – onder de blanke mannelijke jonge werklozen : nagenoeg 7% onder hen verkoos deze partij boven een andere tegenover maximaal 2,4% onder de overige onderzochte groepen. Dat de aantrekkingskracht van dergelijke partijen zich niet noodzakelijk beperkt tot het stemgedrag blijkt uit Taylor's onderzoek. Hij stelde immers vast dat extreem-rechtse groepen zoals het Engelse "National Front" er in het verleden met succes in geslaagd zijn om jonge werklozen te mobiliseren voor hun activiteiten[23]. Belgisch onderzoek is schaars op dit vlak. Recent onderzoek naar de oorzaken van het voetbalvandalisme toont echter aan dat ook in België extreem-rechtse ideeën kunnen voorkomen onder werklozen : 3/4 van de geïnterviewde voetbalvandalen bleken immers behept te zijn met extreem-rechtse denkbeelden zoals vreemdelingenhaat en sexisme, terwijl maar liefst 16% onder hen aanwezig was op extreem-rechtse manifestaties[24]. Tevens bleken er onder de voetbalvandalen meer werklozen voor te komen dan gemiddeld : ongeveer 1/3 van de "harde kern" was immers werkloos op het ogenblik van het onderzoek[25].

De vaststelling dat jonge werklozen zowel in linkse als in rechtse zin kunnen radicaliseren doet vermoeden dat er zich bij jonge werklozen in vergelijking tot hun werkende leeftijdsgenoten een *polarisering* kan voordoen : sommigen onder hen worden rechtser, terwijl anderen sterker naar links evolueren. De groep die zich in het "centrum" plaatst wordt daardoor kleiner. De resultaten van een enquête uit 1981 bij 1.200 jonge Vlamingen bevestigen dit : de werklozen onder hen stelden zich immers duidelijker links of rechts op dan de werkenden[26]. Veel hangt wellicht af van het concrete aanbod aan (politieke) groeperingen in de omgeving van de jongere. Wanneer het gedachtengoed van deze groepen in de lijn ligt van de oorspronkelijke attitudes van de jongere, dan versterken beiden elkaar wellicht, met een radicalisering tot gevolg. Een zekere ondersteuning vanuit de omgeving is immers noodzakelijk bij het tot stand komen van extremere opvattingen.

(22) M.H. BANKS, P. ULLAH, a.w., blz. 209-213.

(23) M. TAYLOR, Growing up without work : a study of young unemployed people in the West Midlands. In : *Growing up without work. Two case studies,* The Netherlands, june 1983, blz. 49.

(24) K. VAN LIMBERGEN, e.a., *De maatschappelijke en socio-psychologische achtergronden van het voetbalvandalisme. Rapport II: Resultaten van een systematisch empirisch onderzoek in het Belgisch eersteklassevoetbal, competitie 1986-1987.* Leuven, Onderzoeksgroep jeugdcriminologie, Afdeling strafrecht, strafvordering en criminologie van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, K.U.L., 1987, blz. 275-277.

(25) K. VAN LIMBERGEN, e.a., a.w., blz. 265.

(26) E. STRUYS, M. WILMET, *Als je 20 bent heb je altijd gelijk. Een enquête/Jong zijn in 1981.* Brussel, 1981, blz. 57.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

B. ... terwijl een meerderheid apatisch wordt.

Uit onderzoek blijkt dat de meeste (jonge) werklozen eerder een *berustende* dan een radicale houding aannemen[27]. We verwachten dan ook dat werkloosheid bij de meerderheid van de jonge werklozen leidt tot een vergroting van hun *politieke onverschilligheid.* Zowel in Groot-Brittannië als in Nederland werd vastgesteld dat werkloze jongeren zich sterker van de samenleving vervreemd voelen dan werkende jongeren[28]. Het is dan ook niet verwonderlijk dat werkloze jongeren minder kennis hebben van het politieke gebeuren dan hun werkende of studerende leeftijdsgenoten, en er ook minder in geïnteresseerd zijn[29]. Dit gebrek aan politieke interesse vertaalt zich tevens in het stemgedrag: Buijs stelde vast dat werklozen in Nederland in mindere mate gaan stemmen dan werkenden[30]. In Nederland is het stemmen immers niet verplicht. Ook de jonge werklozen uit Buijs' onderzoekspopulatie bleken zich zo te gedragen. Dit fenomeen beperkt zich niet tot Nederland, doch werd eveneens vastgesteld in Frankrijk en Groot-Brittannië. De jonge werklozen uit een Frans onderzoek hadden zich in mindere mate laten registreren om te gaan stemmen dan hun werkende leeftijdsgenoten[31]. In Engeland bleken de (mannelijke) werkloze jongeren minder vaak gestemd te hebben bij de verkiezingen van 1983 dan de werkende jongeren uit de steekproef [32]. In landen zoals België, waar het stemmen verplicht is, vertaalt een politieke desinteresse zich wellicht eerder in het uitbrengen van een blanco of ongeldige stem.

De toename van de politieke apathie onder werkloze jongeren is wellicht terug te voeren tot twee oorzaken: een structurele en een psychologische. Beiden sluiten elkaar niet uit. Hoger werd reeds vermeld dat jongeren die bij hun ouders inwonen een geringe politieke interesse hebben[33]. Velen onder hen zijn immers nog schoolgaand. Als scholier leeft men betrekkelijk *geïsoleerd* van de "grote wereld", en dus ook van het politieke gebeuren. De invloed van de school bij het tot stand komen van politieke kennis en politieke interesse is dan ook vrij gering[34]. Deze relatief geïsoleerde toestand verandert wanneer de jongere werk vindt. (Betaald) werk uitoefenen is in onze samenleving immers dé integrerende factor bij uitstek. Door de sociale contacten en de inschakeling in het sociaal-economisch netwerk die het werken met zich meebrengt, vergroot de inschakeling van de jongere in

(27) J.W. BECKER, R. VINK, Een nieuwe maatschappelijke tweedeling? Over de leefsituatie van werklozen. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken,* 1985, nr. 1, blz. 81.

(28) G. GASKELL, P. SMITH, a.w., 1981, blz. 190.
J.W. BECKER, R. VINK, *Werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden vergeleken. Eerste resultaten van een leefsituatieonderzoek uit 1982.* Rijswijk, Sociaal en Cultureel Planbureau, Stukwerk nr. 18, 1984, blz. 24 en 96.
K. TEN HAVE, G. JEHOEL-GIJSBERS, a.w., blz. 71-74.

(29) H. FONCK, R. VAN DEUN, *Arbeidersjongeren. Een onderzoek naar religiositeit en maatschappelijke opvattingen.* Brussel, 1983, blz. 135.
J.W. BECKER, R. VINK, a.w., blz. 62-64 en 96.

(30) F. BUIJS, a.w., blz. 67-70.

(31) S. LEBRETON, C.G.T. Les jeunes, le travail et le syndicalisme. In: *La note de l'IRES,* 1987, nr. 11, blz. 36.

(32) M.H. BANKS, P. ULLAH, a.w., blz. 209-212.

(33) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, a.w., 1985, blz. 79-80.

(34) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, a.w., 1985, blz. 79-80.
H. PATTIJN, Politieke kennis van laatste-jaars-humanioraleerlingen. In: *Res Publica,* 1986, nr. 2, blz. 340-342.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

het politieke gebeuren. Gaan werken stelt de jongere tevens in staat om financieel onafhankelijk te worden, en dus om zelfstandig te gaan wonen. Ook dit blijkt de politieke betrokkenheid van de jongeren te verhogen[35]. Bij werkloosheid verandert de relatief geïsoleerde positie van de jongere echter niet. Het werklozenbestaan wordt immers gekenmerkt door het ontbreken van structurele verbanden en door (structureel) sociaal isolement[36]. De band met het politieke gebeuren komt daardoor niet tot stand zoals bij de werkende jongere. In plaats daarvan wordt het gebrek aan politieke betrokkenheid bestendigd, die de jongere als schoolgaande kenmerkte. In vergelijking tot hun werkende leeftijdsgenoten tonen deze jongeren zich dan ook politiek apatischer.

Naast deze structurele oorzaak voor het verschil in politieke betrokkenheid tussen werkende en werkloze jongeren, kan tevens een proces van *aangeleerde hulpeloosheid* leiden tot een toename van de politieke onverschilligheid onder jonge werklozen. Dit geldt ook voor hen die voordien een zekere mate van politieke interesse vertoonden. Voor velen staat het verlies aan controle over het eigen leven immers centraal in de werkloosheidservaring. De toekomst wordt onzeker : de jongere weet niet of hij of zij nog ooit aan werk zal geraken of niet. De mogelijkheden om de eigen toekomst te bepalen zijn beperkt : men kan wel solliciteren, doch het al dan niet aangeworven worden wordt door anderen bepaald. Er zijn tevens veel andere valabele kandidaten. Solliciteren levert dan ook niet steeds het gewenste resultaat op : van hen die in een Belgisch onderzoek actief bleken te solliciteren, was 53% na één jaar nog steeds werkloos[37]. Herhaaldelijk afgewezen worden wanneer men frequent solliciteert, leidt dan ook tot een toename van gevoelens van machteloosheid, en een afname van het sollicitatiegedrag. Men leert immers dat men de eigen situatie toch niet kan veranderen via de eigen inspanningen. Gaskell en Smith stelden dan ook vast dat jonge werklozen in tegenstelling tot werkenden, het gevoel hadden dat hun leven door het toeval werd beheerst[38]. Ook in Nederlands onderzoek werd vastgesteld dat werkloze jongeren hoger scoren op een "external locus of control"-schaal[39]. Dit proces van aangeleerde hulpeloosheid leidt tot gelatenheid en apathie. Het heeft immers geen zin om zich tegen "het noodlot" te verzetten. Zich erbij neerleggen lijkt de enig mogelijke oplossing. Feather stelde dan ook vast dat jonge werklozen apatischer reageerden dan hun werkende leeftijdsgenoten[40]. Deze apathie verruimt zich wellicht bij velen tot politieke apathie en tot gevoelens van maatschappelijke vervreemding, wat de toename van politieke onverschilligheid onder werkloze jongeren kan verklaren. Parallel met de toename van de gevoelens van persoonlijke machteloosheid vermindert immers het geloof in de effectiviteit van politieke activiteiten en dus ook

(35) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, a.w. 1985, blz. 80.

(36) E. ENHUS, e.a., Werkloosheid en sociale isolatie : een heroriëntatie. In : *Mens en Maatschappij,* 1986, nr. 2, blz. 124-125 en 143-145.

(37) L. VINTS, *Werkloosheid : een zichzelf bevestigend fenomeen. Onderzoek van het fenomeen werkloosheid aan de hand van het project "jeugdwerkloosheid in Limburg",* Eindverhandeling Faculteit der Sociale Wetenschappen, K.U. Leuven, 1977, blz. 82-83.

(38) G. GASKELL, P. SMITH, a.w., 1985, blz. 72-73.

(39) K. TEN HAVE, G. JEHOEL-GIJSBERS, a.w., blz. 71-74.

(40) N.T. FEATHER, Unemployment and its psychological correlates : A study of depressive symptoms, self-esteem, protestant ethic values, attributional style, and apathy. In : *Australian Journal of Psychology,* 1982, nr. 3., blz. 318-319.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

het geloof in de haalbaarheid van collectieve en structurele oplossingen[41]. Het is dan ook niet te verwonderen dat de werkloze jongeren uit een Nederlands kleinschalig onderzoek hun politieke onverschilligheid duiden vanuit hun gevoelens van machteloosheid: "je kan er toch niets aan veranderen want politici trekken zich toch niets van je protesten aan"[42].

II. Beschrijving van het onderzoek

De basishypothese dat een minderheid onder de werkloze jongeren radicaliseert, terwijl een meerderheid politiek onverschillig wordt, wordt getoetst aan de hand van een secundaire analyse van reeds bestaand onderzoeksmateriaal. Een deel van de gegevens die in 1985 verzameld werden in het raam van een onderzoek naar de houding van jongeren ten aanzien van de Christelijke Arbeidersbeweging (A.C.W.) in Vlaanderen, leent zich immers uitermate voor deze toets[43]. In dat onderzoek werden immers 536 werkenden en 220 werklozen bevraagd naar hun opinies, hun politieke zelfsituering en hun stemgedrag[44].

A. *Steekproeftrekking en kenmerken van de ondervraagden*

De ondervraagde jongeren vormen een specifiek segment uit de Vlaamse jongerenpopulatie. Vooreerst werd de onderzoeksgroep beperkt tot jongeren uit de Christelijke zuil. Deze werden op toevallige wijze aangezocht via de contactkanalen van de Christelijke Arbeidersbeweging, en dus niet op basis van een toevalssteekproef. Vervolgens waren bijna alle ondervraagden (85,6%) lid van een (of meerdere) deelorganisatie(s) van het A.C.W.: de meesten onder hen (55%) participeerden als militant, bestuurslid of actief lid aan hun organisatie, terwijl de overige 30% "gewoon" lid was, zonder meer. Meestal betrof het een (actief) lidmaatschap van de christelijke vakbond (A.C.V.) of een van de sociaal-culturele vormings-organisaties (K.W.B. of K.A.V.). Ongeveer 10% van de bevraagden was actief in een jeugdbeweging of in een "nieuwe sociale beweging", zoals de vredesbeweging of een milieu-organisatie. Tenslotte zorgde de wijze van onderzoeken voor een vertekening van de steekproef. Alle respondenten dienden immers zelfstandig een schriftelijke vragenlijst in te vullen, die naderhand terug opgehaald werd door een medewerker van het A.C.W. Dit had een oververtegenwoordiging van jongeren met een relatief hoge scholingsgraad en van jongeren met een bediendenstatuut tot gevolg. Vooral deze jongeren zijn immers vertrouwd met schriftelijke bevragingswijzen.

De ondervraagde jongeren waren allen tussen 18 en 35 jaar oud (gemiddelde leeftijd: 26 jaar). De vrouwen waren in de steekproef iets sterker vertegenwoor-

(41) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, a.w., 1984, blz. 331-332.

(42) I. BRANDS, e.a., a.w., blz. 124-125.

(43) H. DE WITTE, Jongeren en de Christelijke Arbeidersbeweging: resultaten van een onderzoek bij ongeveer 1.000 jongeren uit een christelijk milieu. In: A.C.W., *Jongeren in (de) beweging. Verslagboek van de 51ste Vlaamse Sociale Week in De Haan aan Zee, 10, 11 en 12 oktober 1985*. Gent, 1986, blz. 95-159.

(44) Zowel de oorspronkelijke onderzoeksgroep (n = 1.018) als de vraagstelling van het onderzoek was ruimer dan hier werd vermeld. Hier worden enkel die elementen behandeld die relevant zijn in het raam van de vraagstelling.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

digd: 55% vrouwen tegenover 45% mannen. Ongeveer 28% van de jongeren werkte als arbeider en 72% als bediende. Het scholingsniveau van de jongeren lag dan ook eerder aan de hoge kant: 37,6% van de jongeren had een diploma van hoger secundair onderwijs, en 37,8% had universitaire (4,2%) of niet-universitaire (33,6%) hogere studies beëindigd. Iets meer dan de helft van de respondenten was gehuwd en woonde samen met hun partner. De meeste overigen (36,5%) woonden nog bij hun ouders in. De respondenten kwamen uit alle provincies van Vlaanderen.

B. *Inhoud van de vragenlijst*

We betrekken drie soorten gegevens in de analyse: opinies over een aantal maatschappelijke thema's, de politieke zelfsituering van de jongere op een "links-rechts"-as en de stemintentie op het ogenblik van het onderzoek. De jongeren dienden 21 uitspraken te beoordelen op een 5-puntenschaal gaande van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord)[45]. Ze konden daarbij tevens aangeven dat ze "te weinig wisten over het onderwerp om er zich over uit te spreken". Na factoranalyse bleken de items zich te groeperen tot drie factoren, waarmee dan schalen werden gevormd. Zowel de schalen als de afzonderlijke items zullen in de analyse betrokken worden. We overlopen kort de inhoud van de schalen. Voor de concrete iteminhoud van elke schaal verwijzen we naar het volgende deel van dit artikel. In de eerste schaal wordt de noodzaak van solidariteit onder werknemers beklemtoond (alpha = .74). De schaal bevat 11 items en drukt de wens uit om op collectieve wijze de belangen van de werknemers te behartigen. Inhoudelijk is deze schaal verwant aan de schalen die peilen naar radicalisme op sociaal-economisch vlak[46]. Een tweede schaal (alpha = .71) groepeert 5 items van religieuze of ethische aard. Hoewel deze schaal niet onmiddellijk past in het theoretische kader van dit onderzoek, leek het toch interessant om ze in de analyse te betrekken. Bijna alle ondervraagden zijn immers van christelijke afkomst. Tevens blijkt uit heel wat onderzoek dat er een verband bestaat tussen conservatisme en godsdienstigheid[47]. De laatste schaal (alpha = .68) bundelt 4 uitspraken die machteloosheid weerspiegelen. Twee items verwijzen naar de onmogelijkheid om het politieke gebeuren te beïnvloeden. De overige twee uitspraken weerspiegelen een gevoel van – deels maatschappelijk – onbehagen, dat verwant is met de "anomie"-schaal van Srole[48]. Tenslotte werd nog een item weerhouden dat niet opgenomen werd in een van de factoren, doch toch relevant leek voor de vraagstelling. Het verwees immers eveneens naar gevoelens van maatschappelijk onbehagen ("De huidige samenleving is zo ingewikkeld en zo sterk georganiseerd, dat er bijna geen plaats meer is voor de mens").

(45) Het oorspronkelijke aantal items was groter, nl. 40. Niet alle items waren echter relevant voor onze vraagstelling, zodat slechts de helft van deze items (n = 21) geselecteerd werd.

(46) R.A. ROE, *Links en Rechts in een empirisch perspectief. Een onderzoek naar de dimensionaliteit van politieke attituden onder studenten.* Amsterdam, 1975, blz. 11-32.

(47) R.A. ROE, a.w., blz. 5.
A. FELLING, J. PETERS, Conservatisme in Nederland nader bekeken. In: *Mens en Maatschappij*, 1984, nr. 4, blz. 344-347.

(48) Zie o.m. G. GASKELL, P. SMITH, a.w., 1981, blz. 190.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Naast de bevraging van de opinies van de jongeren, werden er ook vragen gesteld naar hun politieke opvattingen en hun partijvoorkeur. Aan elke jongere werd gevraagd om zich te situeren op een "links-rechts"-as. De links-rechts-tegenstelling wordt immers door velen beschouwd als (een van) de belangrijkste tegenstellingen op politiek vlak. De jongeren konden daarbij kiezen tussen uiterst rechts, rechts, centrum rechts, centrum links, links en uiterst links. Zij die zich niet konden situeren konden "ik weet het niet" antwoorden. Tenslotte werd gevraagd voor welke partij de jongere zou stemmen indien er op het ogenblik van het onderzoek parlementsverkiezingen hadden plaatsgevonden. Ook hier konden zij die het (nog) niet wisten "ik weet het niet" antwoorden. Er werd geen afzonderlijke categorie "blanco of ongeldig" voorzien. Zij die blanco of ongeldig wensten te stemmen hebben wellicht eveneens "ik weet het niet" geantwoord. Alle jongeren waren op het ogenblik van het onderzoek stemgerechtigd.

C. *Hypothesen*

In dit onderzoek zullen we de werkenden met de werklozen vergelijken met betrekking tot hun opvattingen, hun politieke zelfsituering en hun partijvoorkeur. In lijn van het hoger vermelde theoretische kader verwachten we dat een groter deel van de werklozen, in vergelijking tot de werkenden, "weet niet"-antwoorden geeft bij de vragen naar hun opvattingen, zich niet kan plaatsen op een "links-rechts"-as en niet weet voor welke partij ze zullen stemmen indien er nu verkiezingen zouden zijn. Van de werklozen die deze vragen wél beantwoorden, verwachten we dat ze zich extremer zullen situeren dan de werkenden. Dit kan zowel in linkse als in rechtse zin. Omwille van de samenstelling van de steekproef verwachten we eerder een verschuiving naar de linkerzijde. De meesten zijn immers actief in de Christelijke Arbeidersbeweging, die opkomt voor de belangen en de gelijkberechtiging van de arbeiders. Dit streven naar gelijkheid, en de kritiek die men daarbij levert op de huidige economische ordening, sluit aan bij het linkse denken. De samenstelling van de steekproef kan tevens van invloed zijn op de machteloosheidsgevoelens en de apathie van de ondervraagden. Als hoger geschoolden en als actieve leden van een arbeidersbeweging hebben velen wellicht reeds een zekere mate van politiek bewustzijn ontwikkeld. Dit maakt een afname van hun politieke betrokkenheid minder waarschijnlijk. De ontwikkeling van de politieke betrokkenheid van deze jongeren kan immers niet meer geblokkeerd worden door hun ervaring met werkloosheid. Een radicalisering van hun politieke opvattingen ligt daarom meer voor de hand.

Bij de vergelijking tussen werkenden en werklozen wordt de mogelijke invloed van de overige kenmerken van de respondenten onder controle gehouden. De werkloze respondenten waren immers gemiddeld genomen jonger en lager geschoold dan de ondervraagde werkenden, terwijl hun groep een groter percentage vrouwen en arbeiders telde (respectievelijk 69,4% en 35,6%). Tevens weken ze qua lidmaatschappen van organisaties in zekere mate af van de werkenden. Zo bevatte deze groep meer leden van een "nieuwe sociale beweging" dan de groep werkenden (16% onder de werklozen tegenover 8% onder de werkenden). Mogelijke verschillen in politieke opvattingen tussen de werkenden en de werklozen kunnen dan ook te wijten zijn aan de verschillen in samenstelling van beide groepen. Zo

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

stellen leden van een "nieuwe sociale beweging" zich linkser op dan leden van de Christelijke Arbeidersbeweging[49]. Om de zuivere impact van de huidige activiteit op de politieke opvattingen van de jongeren na te gaan werd daarom telkens een "five-way" variantie-analyse uitgevoerd met de leeftijd, het geslacht, het onderwijsniveau, het lidmaatschap van een organisatie en de huidige activiteit als factoren[50]. De mogelijke invloed van elk van deze factoren op de politieke opvattingen van de ondervraagden werd dan uit de gemiddelden weggezuiverd via een meervoudige classificatie-analyse ("multiple classification analysis")[51]. Een dergelijke correctie kan echter enkel uitgevoerd worden bij metingen op intervalniveau, en dus niet bij nominale metingen zoals het stemgedrag.

Bij het bespreken van de resultaten zullen we enkel ingaan op de verschillen tussen werkenden en werklozen. De verschillen tussen bv. mannen en vrouwen en hoger- en lager geschoolden zullen slechts sporadisch aan bod komen.

III. Resultaten

A. *Opinies*

Tabel 1 bevat de resultaten van de vergelijking van de opinies van de werkenden met deze van de werklozen. Naast de gemiddelde score op elke uitspraak werd eveneens het percentage respondenten vermeld dat geen antwoord gaf op de vraag. Per schaal werd de volledige iteminhoud weergegeven. Naast de schaal werd eveneens het schaalgemiddelde (en de toetsing ervan) vermeld. De items werden van hoog naar laag gerangschikt volgens hun factorlading. De score van de items met een "(R)" voor werden omgedraaid bij de opname van het item in de schaal. Een hoge score op de schaal "geloof" wijst dus steeds op een meer gelovige opstelling. De scores na elk afzonderlijk item geven steeds de mate van instemming weer met het item zoals het in tabel 1 werd geformuleerd.

Zoals elders werd beschreven, beklemtonen de ondervraagde jongeren in sterke mate de noodzaak tot solidariteit onder werknemers en stellen ze zich – in lichtere mate – gelovig op[52]. Uitspraken die verwijzen naar machteloosheid en maatschappelijk onbehagen worden eerder afgewezen. Toch doen er zich duidelijke verschillen voor tussen de werkenden en de werklozen. Met bijna alle items van de schaal *"solidariteit onder werknemers"* stemmen de werklozen sterker in dan

(49) H. DE WITTE, a.w., 1986, blz. 111-123.

(50) De meeste variabelen werden daarbij tot twee categorieën herleid, nl.: leeftijd: 18 t.e.m. 24 jaar (n = 329) versus 25 t.e.m. 35 jaar (n = 423); geslacht: mannen (n = 339) versus vrouwen (n = 415) en scholing: lager (lager onderwijs, lager secundair en hoger beroepssecundair, n = 199) versus hoger (algemeen of technisch hoger secundair onderwijs of hoger, n = 495). Het lidmaatschap van een organisatie kende zes categorieën: bestuursleden in het A.C.W. (n = 293), actieve leden in het A.C.W. zonder formele functie (n = 125), "gewone" leden van een deelorganisatie van het A.C.W. (n = 229), leden van een jeugdbeweging (n = 17), leden van een "nieuwe sociale beweging" (n = 60) en jongeren die van geen enkele organisatie lid waren (n = 32). Het statuut van de jongere (arbeider versus bediende) werd niet als afzonderlijke variabele weerhouden vermits deze variabele nagenoeg volledig samenviel met het scholingsniveau.

(51) N.H. NIE, e.a., *S.P.S.S. Statistical Package for the Social Sciences. Second Edition.* New York, 1975, blz. 410-418.

(52) H. DE WITTE, a.w., 1986, blz. 108-109.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

TABEL 1

Gemiddelde scores van de werkenden en de werklozen m.b.t. de 21 opinie-items.

				Percentage respondenten dat niet antwoordt op de schaal of het item		
	Werkenden	Werklozen	P	Werkenden	Werklozen	P
Solidariteit onder werknemers	3,95	4,09	.38	8	11	.024
1 Ik vind dat werknemers hun fabriek mogen bezetten om de sluiting ervan tegen te gaan.	3,95	4,03	(.39)	6	10	(.06)
2 Het is belangrijk dat er via betogingen en stakingen gereageerd wordt op onaanvaardbare regeringsmaatregelen.	3,85	4,04	(.06)	4	5	(.34)
3 Als er conflicten zijn op het werk, dan moeten we solidair zijn met de anderen, ook al kunnen we daarbij sancties oplopen.	3,91	3,89	(.82)	3	4	(.59)
4 Iedereen moet in de toekomst minder uren gaan werken, om de schaarse arbeid te herverdelen.	3,98	4,21	.017	2	2	(.82)
5 Ik vind dat men in geen geval kernraketten had mogen opstellen in België.	4,05	4,21	(.16)	5	8	(.15)
6 De werkgelegenheid kan enkel worden verzekerd als de overheid controle uitoefent op de werkgevers.	3,69	3,77	(.28)	9	14	(.06)
7 Ik verkies een volledige toepassing van de loonindexering boven een belastingvermindering.	3,61	3,66	(.72)	27	30	(. 54)
8 De basisprincipes van de sociale zekerheid (nl.: solidariteit en verzekering) moeten behouden blijven.	4,56	4,55	(.81)	7	11	(.10)
(R) 9 Economische vooruitgang is enkel mogelijk dank zij privé-initiatief en het principe van de onderlinge concurrentie.	2,72	2,71	(.91)	23	26	(.58)
10 Alleen ben je machteloos; enkel samen staan we sterk.	4,53	4,60	(.27)	–	2	.009
11 Loonmatiging en inlevering voor de arbeiders is onder geen enkele voorwaarde te aanvaarden.	3,21	3,40	(.10)	6	9	(.30)
Geloof	3,40	3,10	.000	3	6	.003
12 Het Evangelie is voor mijn leven een inspiratiebron.	3,25	2,93	.006	5	9	.031
(R) 13 De kerkelijke overheid zou zich niet moeten bemoeien met het huwelijksleven van de gelovigen.	3,38	3,64	.034	3	4	(.41)
14 Het christelijk geloof betekent voor mij op de eerste plaats de inzet voor een rechtvaardige samenleving.	4,22	4,04	(.06)	3	4	(.51)
(R) 15 Het proefhuwelijk is aanvaardbaar want het biedt mogelijkheden om te voorkomen dat jonge mensen onvoldoende voorbereid zouden huwen.	2,92	3,38	.001	2	8	.001
(R) 16 Alleen oudere mensen hebben nog iets aan de Kerk.	2,21	2,47	.013	2	5	(.11)
Machteloosheid	2,50	2,61	(.15)	4	4	(.51)
17 Grote idealen trekken mij niet erg aan, concrete zaken zoals werk vinden (en het behouden) zijn nu belangrijker.	3,14	3,52	.001	3	4	(.54)
18 Het heeft geen zin om zich bezig te houden met politieke of sociale problemen, je kan er toch niets aan veranderen.	2,04	2,03	(.88)	3	3	(.86)
19 Het is misschien spijtig, maar in tijden van crisis moet men eerder aan zichzelf denken; de anderen redden zich wel.	1,62	1,88	.003	2	3	(.56)
(R) 20 Mensen zoals ik kunnen wél invloed uitoefenen op het politieke gebeuren.	2,63	2,83	(.08)	6	7	(.74)
21 De huidige samenleving is zo ingewikkeld en zo sterk georganiseerd, dat er bijna geen plaats meer is voor de mens.	3,51	3,80	.01	2	3	(.41)

Noot: De items werden beoordeeld op een schaal gaande van 1 (helemaal niet akkoord) tot 5 (helemaal akkoord), met "3" als neutraal middelpunt. De schaaluitslagen werden eveneens tot een 5-puntenschaal herleid.

(1) Getoetst via een variantie-analyse waarbij gecontroleerd werd voor de mogelijke invloed van de leeftijd, het geslacht, het scholingsniveau en het lidmaatschap van een organisatie.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

werkenden. Enkel de items 3, 8 en 9 vormen hierop een uitzondering. Het verschil tussen beide groepen is echter enkel m.b.t. item 4 statistisch significant : de werklozen beklemtonen in sterkere mate dan de werkenden dat "iedereen in de toekomst minder uren moet gaan werken, om de schaarse arbeid te herverdelen". Dat de werklozen vooral deze stelling sterker beklemtonen hoeft ons niet te verwonderen : zij zijn immers de slachtoffers van het tekort aan jobs, en zijn dus vragende partij bij een arbeidsherverdeling. Met betrekking tot twee uitspraken doet er zich nét geen significant verschil voor : werklozen zijn (nog) meer betogings- en stakingsgeneigd dan werkenden (item 2, P = .06), terwijl ze sterker dan werkenden loonmatigingen en inleveringen voor de arbeiders verwerpen (item 11, P = .10). Vooral dit laatste was ten tijde van de bevraging een controversieel onderwerp in syndicale middens. Het verschil tussen werkenden en werklozen op de totale schaal was eveneens statistisch significant (P = .038). De werklozen beklemtonen de nood aan solidariteit onder werknemers dus in sterkere mate dan de werkenden, en nemen tevens radicalere standpunten in op sociaal-economisch vlak. Naast deze iets radicalere houding heeft ook een iets groter percentage werklozen niet geantwoord op de items uit deze schaal : gemiddeld 11% tegenover 8% bij de werkenden. Dit verschil is klein, doch statistisch significant (P = .024). Een inspectie van de afzonderlijke items toont aan dat het percentage respondenten dat zich onthoudt, nagenoeg steeds groter is bij de werklozen dan bij de werkenden. Enkel m.b.t. item 10 is het verschil echter significant (P = .009).

Verrassend genoeg komt een analoge tendens naar voor m.b.t. de schaal *"geloof"*: de werklozen stellen zich significant minder gelovig op dan de werkenden, terwijl een iets groter aantal onder hen geen antwoord geeft op deze items. Dit verschil in gelovigheid doet zich bij elk afzonderlijk item van de schaal voor en tevens m.b.t. de volledige schaaluitslag (P = .000). Enkel item 14 vormt hierop een – nipt niet significante – uitzondering. De verschillen in geloofsopvattingen tussen de werkenden en de werklozen zijn duidelijk groter dan hun verschillen in radicalisme op sociaal-economisch vlak. Dit is vooral opvallend wat de items 12 en 15 betreft. Daar waar een lichte meerderheid van de werkenden het Evangelie als een inspiratiebron voor hun leven ervaart (gemiddelde score : 3,25), wijzen de werklozen deze uitspraak zelfs in lichte mate af : hun gemiddelde score (2,93) ligt immers aan de negatieve zijde van de schaal (item 12; P = .006). Ongeveer hetzelfde doet zich voor m.b.t. het ongehuwd samenwonen van jongeren (item 15; P = .001). De werkenden wijzen het "proefhuwelijk" immers in lichte mate af (gemiddelde score : 2,92), terwijl de werklozen er eerder mee instemmen (gemiddelde score : 3,38). De werklozen die deze items beantwoorden zijn dus minder religieus en meer tolerant op ethisch vlak dan de werkenden uit de steekproef. Een significant groter percentage werklozen heeft zich tevens onthouden bij het beantwoorden van dit type vragen : gemiddeld 6% tegenover "slechts" 3% van de werkenden (P = .003). Dit valt vooral op m.b.t. de items waarbij zich de grootste verschillen voordeden tussen beide groepen : item 12 (9% werklozen onthoudt zich tegenover 5% werkenden : P = .031), en item 15 (8% onthoudingen onder de werklozen, tegenover 2% bij de werkenden ; P = .001). Vooral op geloofsvlak doet er zich onder de werklozen dus zowel een radicalisering (of afwijzing), als een toename van de onbeslistheid of apathie voor. Dit laatste betreft echter slechts een kleine minderheid.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Zowel de werkenden als de werklozen wijzen de globale schaal *"machteloosheid"* van de hand. De werkenden doen dit wel iets sterker dan de werklozen, doch het verschil tussen beide groepen is niet statistisch significant (P = .15). Op twee afzonderlijke items doen er zich wel significante verschillen voor. Werklozen gaan vaker akkoord met de uitspraak "grote idealen trekken mij niet erg aan, concrete zaken zoals werk vinden (en het behouden) zijn nu belangrijker" (item 17; P = .001). De verwijzing naar de noodzaak om werk te hebben is wellicht de voornaamste oorzaak van dit verschil. Ook bij de beoordeling van item 19 ("het is misschien spijtig, maar in tijden van crisis moet men eerder aan zichzelf denken ; de anderen redden zich wel") doet er zich een verschil voor. Beide groepen wijzen deze uitspraak af, doch de werkenden doen dit in nog sterkere mate dan de werklozen (P = .003). Ook m.b.t. het item 21 doet er zich een significant verschil voor (P = .01). De werklozen vinden immers in nog sterkere mate dan de werkenden dat "de huidige samenleving zo ingewikkeld en zo sterk georganiseerd is, dat er bijna geen plaats meer is voor de mens". Dit item was niet in de schaal opgenomen. Deze drie items wijzen vooral op een groter gevoel van – deels maatschappelijk – onbehagen bij de werklozen. Op de twee typische "machteloosheids-"items (item 18 en 20) verschillen ze evenwel niet significant van hun werkende leeftijdsgenoten. Ook wat het percentage onthoudingen betreft, doet er zich geen verschil tussen werkenden en werklozen voor : noch op de volledige schaal, noch op elk afzonderlijk item verschillen beide groepen significant van elkaar.

B. *Politieke zelfsituering op een "links-rechts"-as*

In tabel 2 werden de resultaten opgenomen van de vergelijking tussen de werkenden en de werklozen wat hun politieke zelfsituering op een "links-rechts"-as betreft.

Uit tabel 2 blijkt dat een iets groter percentage werklozen zich niet kan plaatsen op een "links-rechts"-as : 50% tegenover 48% onder de werkenden. Dit verschil is echter niet statistisch significant (P = .63). Oorspronkelijk bestond er wel een verschil tussen werkenden en werklozen : 48% van de werkenden kon zich niet plaatsen. Onder de werklozen bedroeg dit 58%. Dit verschil was echter te wijten aan het verschil in samenstelling van beide groepen, en verdwijnt volledig nadat er wordt gecontroleerd voor de invloed van het geslacht, de scholingsgraad, de leeftijd en het lidmaatschap van een organisatie. Mannen, hoger geschoolden, jongeren ouder dan 25 jaar en actieve leden van het A.C.W. of van een "nieuwe sociale beweging" bleken immers sterker in staat om zich op een links-rechts-as te plaatsen.

In tabel 2 werden eveneens de resultaten vermeld van hen die zich wél konden plaatsen in politiek opzicht. Daaruit blijkt dat de werklozen zich significant linkser opstellen dan de werkenden : hun gemiddelde neigt met 3,76 naar de "centrum linkse" kant van de schaal, terwijl dat van de werkenden met 3,45 precies in het midden van de schaal ligt (P = .05). Dit weerspiegelt zich nog duidelijker in de

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

TABEL 2

Vergelijking tussen de werkenden en de werklozen m.b.t. hun politieke zelfsituering op een "links-rechts"-as (in percentages)

	Werkenden		Werklozen		P
a. Kan men zich politiek situeren?					
Ja	52		50		.63[1]
Neen	48		50		
b. Zo ja, op welke wijze?					
1. Uiterst rechts	2,9		8,6		
2. Rechts	25,2	51	15,1	34,5	
3. Centrum rechts	23,0		10,8		.0006[2]
4. Centrum links	25,9		24,7		
5. Links	20,9	49	36,6	65,6	
6. Uiterst links	2,2		4,3		
Gemiddelde score	3,45		3,76		.05[1]

(1) Getoetst via een variantie-analyse waarbij gecontroleerd werd voor de mogelijke invloed van de leeftijd, het geslacht, het scholingsniveau en het lidmaatschap van een organisatie.
(2) Getoetst via chi-kwadraat.

percentuele verdeling van beide groepen over de schaal[53]. De werkenden die zich politiek kunnen situeren, verdelen zich ongeveer gelijkmatig over de linkerhelft (49%) en de rechterhelft (51%) van de schaal. Onder de werklozen die zich politiek weten te situeren, situeert ongeveer 2/3 (65,6%) zich aan de linkerzijde en slechts 1/3 (34,5%) zich aan de rechterzijde. Dit verschil tussen beide groepen is sterk statistisch significant: P = .0006. De veronderstelling dat jonge werklozen radicaliseren op politiek vlak wordt hier dus bevestigd. Een nadere inspectie van tabel 2 toont tevens aan dat de politieke situering van de werklozen sterker gepolariseerd is dan deze van de werkenden: slechts 35,5% van de werklozen plaatst zich in het centrum (tegenover 48,9% van de werkenden), terwijl een groter percentage onder hen zich als "uiterst links" (4,3% tegenover 2,2% van de werkenden) of zelfs als "uiterst rechts" omschrijft (8,6% tegenover 2,9% van de werkenden).

(53) Deze percentages konden niet gecorrigeerd worden voor de mogelijke invloed van de overige kenmerken van de jongeren. Toch weerspiegelen ze waarschijnlijk het "uitgezuiverde" verschil tussen werkenden en werklozen. Het oorspronkelijke gemiddelde van beide groepen op de links-rechts-as verschilde immers nauwelijks van het "uitgezuiverde" gemiddelde.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

C. *Stemgedrag*

De vergelijking tussen het stemgedrag van de werkenden en dat van de werklozen werd opgenomen in tabel 3.

TABEL 3

Vergelijking tussen de werkenden en de werklozen m.b.t. hun stemgedrag (in percentages)

	Werkenden	Werklozen	P
a. Brengt men een stem uit?			
Ja	74	67	.069[1]
Neen	26	33	
b. Zo ja, op welke partij?			
1. Vlaams Blok	0,6	1,5	
2. P.V.V.	1,4	–	
3. V.U.	6,6	6,2	
4. C.V.P.	48,5	40,8	.03[2]
5. Agalev	33,3	30,8	
6. S.P.	8,3	17,7	
7. Klein links	1,4	3,1	

(1) Getoetst via een variantie-analyse waarbij gecontroleerd werd voor de mogelijke invloed van de leeftijd, het geslacht, het scholingsniveau en het lidmaatschap van een organisatie.
(2) Getoetst via chi-kwadraat.

De resultaten m.b.t. het stemgedrag lopen parallel aan deze m.b.t. de zelfsituering op een links-rechts-as. Een iets groter percentage werklozen kan niet aangeven voor welke partij ze zouden stemmen indien er op het ogenblik van de bevraging verkiezingen zouden zijn: 33% tegenover 26% bij de werkenden. Het verschil tussen beide groepen is echter – nipt – niet significant (P = .069). Ook hier verdwijnt het oorspronkelijk groter verschil tussen werkenden en werklozen (respectievelijk 26,5% en 35,5% "weet niet"-antwoorden), wanneer er voor de invloed van de overige kenmerken van de jongeren gecontroleerd wordt. Vooral jongeren onder 25 jaar wisten immers in mindere mate voor welke partij ze zouden stemmen.

De vergelijking van hen die wél een partij opgaven toont aan dat de werklozen hun politiek linksere opstelling tevens vertalen in hun stemgedrag[54]. Hun stemgedrag verschilt dan ook significant van dat van de werkenden (P = .03). De ondervraagde werklozen stemmen immers voor 20,8% voor een linkse politieke partij, tegenover slechts 9,7% van de werkenden. Vooral de Vlaamse socialistische partij (S.P.) geniet daarbij hun voorkeur (17,7% stemmen tegenover 8,3% bij de werkenden) en slechts in mindere mate de "klein linkse" partijen, zoals de com-

(54) Ook deze percentages konden niet gecorrigeerd worden voor de mogelijke invloed van de overige kenmerken van de jongeren. Deze percentages bevatten daarom wellicht een zekere "fout".

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

munistische partij (K.P.B.). Deze grotere voorkeur voor de Socialistische Partij gaat gepaard met een afname van de stemmen voor de christen-democratische C.V.P., die op dat ogenblik in de regering zat. Toch stemt nog 40,8% van de werklozen op deze partij. Onder de werkenden ligt dit percentage echter hoger: 48,5%. Het hoge percentage C.V.P.-stemmen in deze steekproef is niet verrassend, net zomin als de lage score van de liberale regeringspartner van de C.V.P.: de P.V.V. Nagenoeg alle ondervraagden waren immers van christelijke afkomst, terwijl het A.C.W. haar politieke vertaling vindt in de C.V.P. De vaststelling dat de ecologische partij ("Agalev") zelfs iets meer aanhangers vindt onder de werkenden dan onder de werklozen (respectievelijk 33,3% en 30,8%) is opmerkelijker. Herhaaldelijk werd immers vastgesteld dat deze partij voor de jongeren uit een christelijk milieu als het progressieve alternatief voor de C.V.P. ervaren wordt[55]. Onder de ondervraagde werklozen blijkt echter een aanzienlijk deel (17,7%) – omwille van hun werkloosheid? – bereid te zijn om hun zuil te verlaten en deze – althans in stemgedrag – te verruilen voor de socialistische zuil. Tenslotte valt ook hier weer op dat de werklozen iets meer extremere partijen steunen: 1,5% stemt voor het extreem-rechtse "Vlaams Blok" (tegenover 0,6% van de werkenden) en 3,1% stemt voor een extreem-linkse partij (tegenover 1,4% van de werkenden). Het verschil tussen werkenden en werklozen is hier echter niet groot.

IV. Samenvatting en bespreking

Het ruimere theoretische kader dat in het begin van dit artikel werd uitgewerkt, werd getoetst bij een specifiek segment uit de jongerenpopulatie: overwegend hoog geschoolde bedienden waarvan de meerderheid lid was van de Vlaamse Christelijke Arbeidersbeweging. Dit liet ons veronderstellen dat de werklozen in de groep zich linkser zouden opstellen dan de werkenden, terwijl een verhoging van de politieke onverschilligheid onder de werklozen eerder beperkt zou blijven. De resultaten van het onderzoek bevestigen deze hypothesen grotendeels. De ondervraagde werklozen stellen zich op politiek vlak inderdaad linkser op en zijn radicaler op sociaal-economisch vlak dan de werkenden. Ze vertalen deze linksere opstelling tevens in hun stemgedrag: de Vlaamse socialistische partij (S.P.) kreeg van hen meer stemmen, ten nadele van de regerende christen-democratische C.V.P. Opvallend was dat deze progressievere politieke opstelling eveneens gepaard ging met een afname van de gelovigheid en met een toename van de tolerantie op ethisch vlak. De werklozen bleken niet van de werkenden te verschillen wat hun gevoelens van politieke en maatschappelijke machteloosheid betreft. Ook in hun capaciteit om zich te situeren op een links-rechts-as, of om hun partij van voorkeur aan te duiden, bleken ze niet te verschillen van de werkenden. Er werd dus geen toename van de politieke onverschilligheid vastgesteld onder de werklozen. Wél gaven de werklozen blijk van een groter gevoel van – deels maatschappelijk – onbehagen. Het groter percentage werklozen dat geen antwoord

(55) H. FONCK, R. VAN DEUN, a.w., blz. 129.
H. DE WITTE, Nogmaals de eerste keer. Een replicatie en aanvulling van de studie van Billiet en Huyse naar het stemgedrag van Leuvense kandidatuurstudenten. In: *Leuvens bulletin L.A.P.P.*, 1987, nr. 5, blz. 164-165.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

geeft op een deel van de opinie-vragen wijst wellicht mede op deze gevoelens van onbehagen. Deze gevoelens worden door de ondervraagde werklozen blijkbaar niet vertaald in machteloosheid, doch eerder in radicalisme.

Het hoger vermelde theoretische kader en de resultaten van dit onderzoek roepen een aantal vragen en bedenkingen op. Als afsluiting van dit artikel gaan we op vier van deze bedenkingen in: de toename van het politieke en sociaal-economisch radicalisme onder de ondervraagde werklozen, de afname van hun religiositeit, het gevaar van een toename van de politieke onverschilligheid onder werklozen en de noodzaak van verder onderzoek. We behandelen ze achtereenvolgens.

Zoals in de inleiding werd vermeld, werd ook in ander onderzoek vastgesteld dat werklozen zich in politiek opzicht linkser opstellen dan werkenden. Het is opvallend dat de regering in alle landen waarin dit fenomeen zich voordoet samengesteld is uit een (centrum-)rechtse coalitie. Zowel Nederland als België werden immers sinds meerdere jaren geregeerd door een christen-democratisch/liberaal kabinet, terwijl de conservatieve partij onder leiding van M. Thatcher al geruime tijd het bewind voert in Groot-Brittannië[56]. Als werklozen zich in deze landen sterker links gaan opstellen, dan komt dit wellicht omdat ze de regering van hun land verantwoordelijk achten voor de toename van de werkloosheid, of althans voor het falen van de bestrijding ervan. Deze attributie van de oorzaak van de werkloosheid aan de regering werd dan ook vastgesteld in Groot-Brittannië en in Nederland[57]. Belgisch onderzoek hierover ontbreekt echter. Deze veronderstelling houdt in dat een zeker deel van de werklozen hun ongenoegen vertaalt in een stem voor een linkse oppositie-partij, in de hoop zo het regeringsbeleid te veranderen. Een duidelijke hint naar de regeringen van deze landen om het werkloosheidsprobleem – al was het maar uit eigenbelang – serieus te nemen!

De vaststelling dat de ondervraagde werklozen zich minder gelovig opstelden dan de werkenden uit de steekproef, was verrassend en onverwacht. Toch werd een analoog verschil reeds eerder vastgesteld. Ook in een representatieve steekproef van Vlaamse jongeren tussen 16 en 21 jaar stelden de werklozen zich immers minder godsdienstig op dan de werkenden en de scholieren[58]. Eenzelfde vaststelling komt naar voor uit de jongerenenquête die in het kader van de Europese Waardenstudie werd uitgevoerd[59]. Deze daling van de godsdienstigheid kan op (minstens) twee manieren geïnterpreteerd worden. Vooreerst kan ze het gevolg zijn van de toename van de linkse sympathieën onder de werklozen. Hoger werd immers reeds vermeld dat conservatisme en godsdienstigheid nauw met elkaar samenhangen. Ook in dit onderzoek correleerden beide variabelen significant met

(56) Op het ogenblik van de bevraging bestond de Belgische regering uit een christen-democratische/liberale coalitie.

(57) G. GASKELL, P. SMITH, a.w., 1985, blz. 71 en 73.
A. FURNHAM, Explanations for unemployment in Britain. In: *European Journal of Social Psychology*, 1982, blz. 335-352.
SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, a.w., 1984, blz. 331.

(58) H. FONCK, R. VAN DEUN, a.w., blz. 63-69.

(59) J. KERKHOFS, *Jongeren en waarden in West-Europa*. Pro Mundi Vita: Dossiers. Dossier Europa – Noord-Amerika, nr. 27, september 1985, blz. 13-16.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

elkaar[60]. Een toename van de progressiviteit zou dan ook tot een afname van de gelovigheid kunnen leiden. Het – sterker atheïstisch – linkse milieu waarmee de werkloze wellicht vaker dan voorheen geconfronteerd wordt, kan dan deze afname versterken. De minder gelovige opstelling van de werklozen kan tevens op een directe manier met hun situatie samenhangen. Gelovig zijn impliceert immers optimisme en levenstevredenheid. Geloof en hoop in de toekomst hangen hiermee samen. Hoger werd reeds aangehaald dat werklozen zich achteruitgesteld ervaren op maatschappelijk vlak, en weinig hoopvol zijn naar de toekomst toe. Dit zou hun gelovigheid kunnen aantasten, met een afname ervan tot gevolg.

In dit onderzoek werd geen afname van de politieke betrokkenheid onder de werklozen vastgesteld. Dit werd verklaard door te verwijzen naar de specifieke kenmerken van de ondervraagde jongeren. Onderzoek van grote, representatieve groepen werklozen toont echter aan dat hun politieke betrokkenheid in het algemeen wél afneemt : hun kennis van en interesse in politiek is lager dan deze van werkenden, terwijl velen een gevoel van wantrouwen ontwikkelen tegenover het politieke gebeuren, en in mindere mate dan werkenden gaan stemmen[61]. Deze toename van de politieke onverschilligheid onder de meeste werklozen is problematisch. Door het politieke gebeuren de rug toe te keren laten zij de politieke behartiging van hun belangen over aan de werkenden. Deze ervaren met de werklozen echter een belangenconflict[62]. Via hun bijdragen worden immers de werkloosheidsuitkeringen betaald, terwijl de werkenden bij een arbeidsherverdeling een deel van hun arbeid – en mogelijk ook inkomen – zullen moeten afstaan. De belangen van de werklozen zullen daarom vooral door henzelf behartigd moeten worden. Het beïnvloeden van het beleid via hun stemgedrag vormt daarbij een van hun belangrijkste troeven. Voor de jonge werklozen stelt er zich nog een extra probleem. Uit onderzoek blijkt immers dat het gebrek aan politieke interesse groter is onder de werkloze jongeren dan onder de oudere werklozen[63]. Vooral de werkloze jongeren dreigen dan ook politiek geïsoleerd te geraken van de samenleving. Dit kan op termijn een groter gevaar voor onze democratie inhouden dan de toename van het politieke radicalisme onder een kleine minderheid. Een democratie heeft immers nood aan een actieve inbreng van haar bevolking. Wanneer jeugdigen uit dit proces wegblijven en los van onze politieke instellingen volwassen worden, dan leidt dit tot het uithollen van het toekomstig democratisch bestel. Politieke onverschilligheid kan tevens een voedingsbodem zijn voor plotse, radicale zwenkingen in de samenleving. De politiek niet-betrokkenen vormen immers een vlottende groep die aangetrokken kunnen worden door simplistische en extremistische theorieën. "Wortels" die hen aan een bepaalde ideologie of aan een bepaald bestel binden bestaan bij hen immers niet. Dat dit gevaar niet ondenkbeeldig is wordt aangetoond door een recente analyse van de veranderingen in

(60) De correlatie tussen "geloof" en "solidariteit onder werknemers" bedroeg -.18 (P = .000); deze tussen "geloof" en de situering op een "links-rechts-as" bedroeg -.36 (P = .000).

(61) SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU, a.w., 1984, blz. 330-332.

(62) L. LAGROU, Werkloosheid en psychisch welzijn. In : *Kultuurleven,* 1982, nr. 10, blz. 887.

(63) J.W. BECKER, R. VINK, a.w., 1984, blz. 62-64 en 96.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

het kiesgedrag in Vlaanderen tussen 1985 en 1987[64]. Daaruit blijkt immers dat de nieuwe kiezers van het extreem-rechtse Vlaams Blok in december 1987 vooral afkomstig zijn uit de kiezersgroep die in oktober 1985 blanco of ongeldig stemde. En zoals hoger reeds vermeld brengen vooral de onverschillige kiezers een blanco of ongeldige stem uit.

Hiermee is het belang van verder onderzoek naar de invloed van werkloosheid op de politieke opvattingen van jongeren wellicht voldoende beargumenteerd. Vooral longitudinaal onderzoek is daarbij noodzakelijk. Het causale theoretische kader dat als uitgangspunt voor dit onderzoek diende, vergt immers meerdere metingen in de tijd. Enkel zo kan vastgesteld worden of werkloosheid de reeds bestaande politieke opvattingen versterkt. Dwarsdoorsnede-onderzoek – zoals hier – kan hierop geen sluitend antwoord geven. Zo argumenteren Ten Have en Jehoel-Gijsbers dat de politieke oriëntatie van de jongere een selectiecriterium kan zijn op de arbeidsmarkt: jongeren met meer rechtse, conservatieve opvattingen kunnen sneller aangeworven worden, zodat vooral linkse jongeren werkloos blijven[65]. In toekomstig longitudinaal onderzoek dient tevens aandacht te worden geschonken aan de invloed van het tewerkstellingspatroon van de jongere op diens politieke houdingen. Bij een vergelijking tussen werkenden en werklozen wordt er – wellicht verkeerdelijk – van uitgegaan dat beide groepen sterk van elkaar verschillen wat hun tewerkstelling betreft. De meeste jongeren wisselen immers korte periodes van werkloosheid af met iets langere periodes van tewerkstelling[66]. Een jongere die vandaag werkt kan morgen dus werkloos zijn, terwijl het omgekeerde kan gelden voor degene die vandaag nog werkloos is. Het hoger vermelde theoretische kader gaat wellicht vooral op voor dié jongeren die bijna uitsluitend – én langdurig – met werkloosheid in aanraking komen. Zij worden immers het sterkst met de negatieve aspecten van het werklozenbestaan geconfronteerd.

Summary: the impact of unemployment on the political and social attitudes of youngsters

Our review of the literature shows that only a minority of youngsters shifts to a more extreme (leftist or rightist) political position because of their experience with unemployment. Unemployment deepens the political apathy of the majority of the youngsters. Unemployment isolates youngsters, so they cannot develop any involvement in politics. The "learned-helplessness" experience of unemployment also contributes to their political apathy.

In 1985, 536 employed and 220 unemployed were surveyed on their political, socio-economical and religious attitudes, and their voting behaviour. Because the

(64) M. SWYNGEDOUW, J. BILLIET, *Van 13 tot 13. Een analyse van de veranderingen in het kiesgedrag in Vlaanderen 1985-1987.* Leuven, februari 1988. Bulletin nr. 19 van het Centrum voor Dataverzameling en -analyse. Departement Sociologie, K.U. Leuven, blz. 13.

(65) K. TEN HAVE, G. JEHOEL-GIJSBERS, a.w. blz. 75.

(66) M. DE SMEDT, F. SPINNEWYN, Profiel van de beroepsloopbaan van jonge werklozen in Halle-Vilvoorde. In: H.I.V.A.-stuurgroep, *Met een stempel door het leven? Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren: beschrijving, gevolgen en perspectieven.* H.I.V.A., K.U. Leuven, Leuven, 1986, blz. 59-80.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

majority of the respondents were militants of the Christian Labour Movement, we expected the unemployed to shift to the left, rather than to become politically apathetic. The results confirm this hypothesis: the unemployed described themselves as "center left", were more radical on socio-economical issues and favored a more leftist vote that the employed. Surprisingly, the unemployed were also more sceptical about religion and more permissive in sexual ethics.